

EUSKAL LITERATURA LANDUA
Aita Luis Villasante, O.F.M.

Ba ote dugu literatura landurik?

Euskeraz literatura landurik ote den galdetu beharko litzake, hasteko. Izan ere, askok uste du euskeraz ez dela behin ere literaturarik egin. Maila landu hortakorik ez behintzat.

Hori egia ez dela jakiteko, gaur eginik dauden Euskal Literaturaren Historiak, Antologiak eta abar irakurtzea aski da.

Literatura hori guti ezaguna dela, eta orduan, askorentzat, ez balitz bezala dela? Bai, baina hori beste kontu bat da. Gutti ezaguna herrikoen artean, eta gutiago oraindik atzerrikoetan.

Behin baino gehiagotan kontatu dut neuri inoiz gertatua. Donostian zen. Autobus batean sartu nintzen, Nafarroako herri batetara joateko. Esertokian eseri eta liburu bat irakurtzen nuen. Halako batean, ene aldameneko jaun batek, itsumustuan, hauxe esaten dit:

—Perdone, Padre, pero es que no puedo aguantar.

—Pues ¿qué le pasa a Vd.?

—¿Dónde estamos? Entré en este auto, y todos hablan vascuence. Vd. saca un libro para leer, y también el libro está en vascuence. Yo siempre había oído que los catalanes han tenido un Verdaguer y los gallegos

una Rosalía de Castro, pero que los vascos no han tenido escritores ni libros en vascuence.

—Pues ya ve Vd. que no le han informado bien...

Eta hala aritu ginen biok euskal literaturaz mintzatzen.

Egia hauxe da. Gutí ezaguna dela literatura hori, are geron artean ere.

Hori zergatik gertatzen den, ez da zaila argitzen. Eskola arazoa eta irakaskintza arazoa gaizki planteatua eta gaizki soluzionatua izan da Euskal Herrian. Gure herriaren hizkuntzak ez du sarrerarik eskolan. Euskaldunak euskeraz irakurtzen eta idazten non ikasi ez daduka. Eta beraz, hizkuntza hortan idatzirik denaren berri jakiteko biderik ere ez.

Euskal literatura, oso ugaria eta zahar-zaharra ere ez dela, aitortu behar da. Literario balio aldetik maila gorenekoa ere ez. Baina bere ttikian baditu zenbait pitxi, zenbait obra estimagarri.

Gure eskasia hau esplikatzeko, kontuan eduki behar da Euskal Herria hizkuntza ttiki eta berezi baten jabe dela. Eta hain zuzen, guztiz bestelakoa eta inguruko hizkuntzak ez bezalakoa delako, oso beranduraino ez da landua izan. Horrek ez gaitu gehiegi harritu behar, Europan mendez-mende gauzak ekarri duten martxa ikusiz gero. Europako mendebalean latina izan da hizkuntza landu bakarra, eta geroago latinaren kume diren hizkuntzak. Euskerak mirakuiluzki bizirik iraun du Europako mendebal parte hontan, baina bere basa itxuran, herri xumearen hizkera bezala (nekazari, artzain, arrantzale eta olagizonena).

Bazter-herria

Tierra apartada deitzen zitzaion Euskal Herriari. Hots, bere gisa edo moldera bizi den herria, bazter-herria, besteetarik lekutua (ez geografiaz, baina bai izaeraz, mintzoaz, ohiturez eta aparteko giroagatik).

Joan mendeetan kultura eta letrek halako loraldi bikaina ezagutu duten lekuen artean, alferrik bilatuko dugu Euskal Herria. Pixka bat bazter-alde edo zoko egiten zen gure herria egintza hoietaz arduratzen zirenentzat.

Aita Larramendik XVIII. mendean Aita Berthier-i Loiolako bakartadetik karta bat egiten dio, eta hara zer dioen bertan:

...este país infeliz, donde apenas hay más libros que los de San Antonio, en montes, prados, valles, bosques, ríos y precipicios (**Corografía**-z batean agertu zen eskutitz hau Barcelona-n 1882. urtean; ikus 282 orrialdea).

Edozeinek daki San Antonio Abadearen imajinetan zein liburu ageri den: txerrikumea...

Liburu eta holakoren bila joateko ez zen, bada, toki aproposa Euskal Herria.

Horrek ez du esan nahi gure artean jende ikasirik eta buruz jantzirik ez zela. Bai, bazen. Baina beren ikaste guztiak latinez edo beste erderetan egin ohi zituzten. Eta euskeraz mintzatzen jakinarren, zerbait idatzi behar zutenean, hizkuntza landu horietan egiten zuten.

Era horretara, halako bereizte bat, leize moduko bat egon da jende ikasi eta herriaren artean, hizkuntza alde horretatik. Jende ikasia, handikiak eta gizarte goi mailakoak erdalzale, eta herri xehe arrunta, euskaldun. Izan dira, noski, hontan ere espezioak. Esan nahi dut, kultoen artean ere euskeraren balioa eta harrokeria sentitu eta aldarrikatu dutenak ez dira falta izan (hor daude, esate baterako, euskeraren apologistak). Baina gehienetan, leize hori egon dela, ezin da ukatu.

Hori egia izanik ere, ez da hortik segitzen gure aurrekoak guztiz basatiak, traketsak edo bertute gabeak zirela. Ez ditzagun gauzak nahas. Norbaitek esan zuen eskolak zabaltzen diren neurrian, presondegiak itsi egiten direla; baina hori ere egia ez izan.

Letrentzat oso giro onik egon ezta ere, pixkaka kristautasunak erro sakonak egin ditu gure herrian, eta hau, gizarte bertute askoren lur hautatua izan da. Hala aitortzen du Humboldt-ek Murga-ri egindako eskutitzean (*Axular* ene liburuan dator aitorrera eder hori, 87 or.).

Mendeak ere bana-banaka aztertu beharko lirake, zehazkiago mintzatzeko. Palatinadoko Enperadore batek (Federiko II.ak), bere gaztaroan (1538. urtean) osterata bat egin zuen Toledo-ra. Bide hartako xehetasunak idatzirik daude. San Adriango haitzulora heltzeko gorriak pasatu behar izan zituzten, elur eta bisutsagatik (negua zen). Kontakizun honetan Segura eta segurarrak ez dira oso toki onean gelditzen. (*Una pequeña odisea navideña*; Caja de Ahorros Municipal de Vitoria, 1971).

“Literatura” hitzaren zabalgoa

Euskeraz guti idatzi dela badakigu iadanik. Eta idatzi den guztia, *Literatura* ote da? *Literatura* hitza nola hartzen den. *Literatura*, *littera*-tik dator (letratik, alegia). Hitz honek, ordea, enplegu bat baino gehiago du. *Lengua literaria* esaten denean, idazteko erabiltzen den hizkera mota esan nahi da. Eta sentidu zabal baina jator batean, idazten den oro, literatura da. Baina beste sentidu hertsi eta berezi batean, literatura, kreaio lanei deitzen zaie, nahiz hitz lauz nahiz poesiaz egiten diren kreaio lanei.

Egia da euskal literaturaren historiaz idatzi dugunok, orotarik sartu izan dugula, hots, literatura hitza sentidu zabalean hartu izan dugula. Baina horrek ez du esan nahi bata bestetik bi sentidu horiek bereizten ez dakigula.

Izan ditugu geure arrazoiak hitz honen sentidu zabalari lotzeko. Izan ere, bere hedadura guztian harturik ere, urri xamar da gure literatura. Baina batez ere, gaur gure hizkuntzak dituen

premiei eta behar-izanei atarramendu on bat bilatzeko, gure idazle zaharren ezagutzeak asko lagun dezaiguke. Horregatik, idatzi den oro edo gehiena, ezagutzera ematea komeni zen.

Gure idazle zaharretan bada anitz, literario aldetik (krezazio aldetik) begiratuta, oso balio ttikikoak edo beharbada ezteusak direnak. Baina horiek berberak, sarritan, hizkuntza maisu bezala oso jatorrak izan daitezke. Eta besterik ez bada, lekuko batzuk dira. Alderdi hau, gaur gauden egoeran, ez da bat ere gutiestekoa. Exenplu bat jar dezadan: literato edo poeta bezala, Lizardi maila goi batean jartzekoa da. Agirre Asteasukoa, berriz, elerti alde hortatik, hutsaren pareko da; baina hizkuntza maisu bezala, maila goi batean jartzekoa, Lizardi bera baino gorago, noski. Hontan ere ez ditzagun gauzak nahas.

Poesian landuago ikusten dugu euskera, prosan ez hainbeste. Eta prosa barruan sail batzuk izan dira gutiago edo gehiago landuak (behar hainbat landu denik ez dugunarren). Baditugu eremu batzuk ia bat ere urratu gabeak. Elaberria, teatroa eta periodismoa joan den mendean hasten dira, halako iraupen eta jarraitasun batekin, behintzat.

Elizari egin zaion salaketa

Joan mendeetako euskal literaturari gain begiratu bat botatzen badiogu, laster ohartzen gara gauza batez: literatura hori, neurri handi batean, elizgizonen obra dela. Trentoko Kontzilioak agindu zuen eliz predikuak herriko hizkuntzan egiteko. Eta dotrinak edo katiximak herriko hizkuntzetan argitaratzeko.

Orain ez gara ondo konturatzen, baina aro berri baten hasiera izan ziren agindu horiek. Protestanteek ere liturgia herriko hizkuntzan egiten zuten; eta Leizarragaren itzulpenak hortarako eginak dira.

Dena dela, Protestantismoari ateak itsi zitzaizkion. Baina

Trentoko Kontzilioak agindu zuena betetzea ere ez zen ondorio gabe izan Euskal Herriarentzat. Horra herri ttiki bat, hizkuntza berezi baten jabe dena. Kristau erlijioari buruzko jakintza latin eta griegoz emana zen baitipat. Latinaren kume diren hizkuntzetan ematea ez zen hain zaila. Baina euskeraz? Hizkuntza hau guztiz bestelakoa zen; basa itxuran zegoen, gainera, guztiz landugabea. Elizaren agindua beteko bazen, ordea, zerbait egin beharra zegoen, eta hala hasi ziren elizgizonak katiximak, predikugaiak, deboziozko liburuak eta abar euskeraz ematen.

Gizarteko beste estamentuak lo zeuden bitartean, Eliza bakarrik mugitu zen. Nagiki hau ere, gure ustetan, baina mugitu zen, halere, eta eragin horri eskerrak sortu eta indartu zen euskal literaturaren abiadura. Hutsune handi eta nabari batzuekin, noski, elizgizonek eremu edo landa batzuk bakarrik landu bait zituzten. Baina idazlangintzako tresnaren oinarriak berek eman zizkiguten.

Jakina da zer salakuntza egin zaion gure egunetan Elizari, beronen euskal zaletasuna dela eta. Elizgizonei —esan ohi da—, herri xehea azpian edukitzeko, ongi baino hobekiago zetorkiela euskera. Berak bakarrik ziren trebe euskeraz idazten eta predikua egiten. Herri xeheak euskera beste hizkuntzarik ez zekien bitartean, apaizek ematen zioten eskola besterik ezin jakin zezakeen. Horrexegatik landu omen dute apaizek euskera: herri xehea beti azpiko, beti beren mendean edukitzeko. . .

Murritzte eta sinplifikazio ikaragarriak egiten dira gauzak horrela ematean. Nolanahi ere, Elizaren eta euskeraren artean halako lokarri bat egon dela gure artean, ezin da ukatu. Eta Pastoral aldetik gauza begiratuta, apaiz bati baino gehiagori iruditu zaiola, herria, euskaldun huts izanik, gaur eguneko pentsakera eta ibilera makurretarik hobekiago gordeko zela, hori bai: hori pentsatu duenik izan da, noski. Horrela pentsatzen zutenak, eta pentsakera horren araura obratzen zutenak, ikuste laburretakoak zirela esan daiteke, agian, zeren, luzarora begiratuta, egoera

hori ezingo zen mantendu. Baina horrela obratzean ez ziren intenzio beltz makurrez ari, herriari beren ustez onena opa bait zioten.

Hauzi hau, gainera, Kondairaren argitan ikusi behar da. Erlijio eta politikaren kondizionamenduek izan dute hemen beren zer-ikusia. Edozeinek daki gure aroko gertakaririk handiena eta ondoriotsuena zein izan den: Frantziako Iraultza nagusi hura (1789). Iraultza hura burgesiaren lana izandu zen, ez herri xehearena. Iraultza hark gizonaren eskubideak, askatasuna eta abar aldarrikatzen zituen; baina beste aldetik zentralismorik gogorrena ezarri zuen; euskaldunen lege berezi guztiak *ezabatu zituen; frantsesa ez, beste hizkuntza guztiak Frantziatik *erauzi nahi zituen; kristau erlijioaren etsai amorratua bezala jokatu zen, ta abar.

Eta Frantziako jokaera hori bera zekarten Espainian Erreboluzio horren zale edo ondorengo bezala azaldu zirenek: liberalek.

Orduan, jakina, beste aldeko indarrak Karlismoa indartzera joan ziren: euskal zaletasuna, erlijio zaletasuna, fueroen aldeko indarra, ta abar.

*Bitaratze hori kondaira gertakarien ondorioa izan da, bada. Alde batetik: erdera eta zentralismoa maite zutenak, demokrazia zaleak, erlijioarentzat *higuina edo axolagabetasuna agertzen zutenak. Beste aldetik, berriz: euskera eta euskaldun fueroak maite zituztenak, erlijioari atxikiak, errejimen zaharraren alde zeudenak.

Gaur eguneon, zorionez, eskema hertsu horiek gaindituak direla uste dugu. Gaur badakigu euskera herri baten ondasuna dela, herri oscorena, alegia, eta ez duela talde bati edo alderdi bati loturik eta uztarturik egon behar.

Literatura euskalkitan zatikatua

Literatura hau euskalkitan banatua azaltzen da, gainera. Lapurditarra, Gipuzkoarra, Bizkaitarra eta Zuberoarra: horiek izan dira lau euskalki literarioak. Horietaz kanpo ere zerbait idatzi

da literario ez diren euskalkitan, baina lau tradizio horien barnean sartzen da gure literaturarik gehiena. Beraz, hizkera mota bat baino gehiago erabili da gure artean. Ortografian, gramatikan, hitzetan eta joskeran ez datoz beti bat hizkera horiek.

Hori zergatik horrela izan den, ez naiz ni hemen argitzen hasiko, baina dudarik gabe, historia gora-beherek dute hemen ere azken hitza. Euskaldunak beti zatikatuak bizi izan dira. Hara zer dioen Humboldt-ek:

Es, en efecto, bien extraño que la desgraciada nación vasca haya sido tan desgarrada, que se halle uno perplejo cuando quiere darle un nombre general. No hay, en efecto, ninguno que usen unánimemente los Franceses, Españoles y Alemanes (G. de Humboldt, **Correcciones y Adiciones**, RIEV XXIV, 462).

Euskalki bakoitzak bere tradizio ttikia sortu zuen, hango bereko aho hizkuntzari guti asko lotua.

Gainerakoan, honelako gertakariak ez dira gure artean bakarrik gertatu. Grezia zaharrean, adibidez, lehenik dialektuak landu ziren (eskualde bakoitzak berea), baina gero griego orokarra, arrunta, *koiné* izena duena, onartu zuten denek. Euskera batu edo orokar horren premia bizi-bizia nabari da gure egunotan. Euskal Herri guztirako balio lezakeen tresna bat, alegia, batez ere idazlanetan erabiltzekoa.

Euskal literatura zaharraren partizioa

Pixka bat konbenzionalki, hiru arotan egin daiteke literatura honen partizioa. Lehen aroa: Aita Larramendiren aurrekoa. Bigarrena: Larramendik bere eraginaz sortutako susper aldia. Hirugarrena: XIX. mendeko azken aldetik gure egunok arte. Gutti asko, atalgite hau Orixek egin zuenaz bat dator (Ikus honen "Euskal literaturaren atze edo edesti laburra", *Euskal-Esnalea*-n 1927.

urtean agertua). Gauzak pixka bat sinplifikatuz, hiru eskualde, hiru gidari edo buruzagi, eta hiru mende jartzen ditu berak: Lapurdi, Gipuzkoa, Bizkaia; Axular, Larramendi, Sabino Arana; XVII. mendea, XVIII-XIX.ak, eta XX.a.

Bai. Gauzak handizka hartuz, horrelatsu izan dira. Xehetasunetan sartzen garenean, ordea, eskema hauek zehaztasun gutiz eginak direla ohartzen gara. Hala ere, neurri batean, lagun dezaigukete. Lapurdi aroa, esate baterako, ez da XVII. mendekoa bakarrik, orain arte dirauenez gero.

Bi Euskal Herriak (ipar aldekoa eta hego aldekoa), bakoitza bere bidetik, elkarren artean harreman handirik izan gabe, ibili direnez gero, hobe derizkiot bakoitzari dagokiona atal banatan emateari, eta mendez-mende izan diren idazlerik aipagarrienak aipatzeari. Hori bai, gehienetan, izenak aipatzeaz eta oharren bat edo beste eginez bukatuko da gure egitekoa, eman diguten lekuak ez bait du gehiagorako tarterik uzten.

XVI. mendea

Literaturagintzan Ipar aldeko Euskal Herria azaltzen zaigu aurrelari. Ia 250 urtetako bentaja daramakio hemengoari.

XVI. mendeak bi izen ospetsu utzi dizkigu: Detxepare eta Leizarraga.

Euskerazko lehen liburua *Detxepare*-k egin eta Lehetere-
ren laguntzaz Bordele-n 1545. urtean argitara zen. Titulua ere halakoxea du, *arranditsua (latinez): *Linguae Vasconum Primitiae*: Euskeraren lehen *zituak. Olerki liburua da, oso laburra (51 orrialde). Olerki horietarik batzuk aberkoiak dira, beste batzuei erlijio sentimendu sarkor eta bizi-bizia darie, beste batzuk, azkenik, erotiko samarrak ere bai. Nolanahi ere, Detxepare poeta handia dela, ezin uka daiteke. Gaur eguneon, Txertoa argitaldariak egin-dako edizioari eskerrak, denon eskuetan dira Detxepare-ren

olerkiak, jatorrizko testuan eta gaztelaniazko eta frantsesezko itzulpenaz.

XVI. mendeko beste izen handia *Leizarraga* dugu. Kalbinista zen. Eta Nafarroako erreginarenekin aginduz, eta haren kontura, atera zituen hiru liburu 1571. urtean: *Testamentu Berria* osorik, *Kalendrerak* eta *ABC*. Itzulpenak dira liburuok. Hala ere, lan *eskerga burutu behar izan zuen Leizarragak bere obra guzti hau euskeraren orduko egoeran egin ahal izateko. (Ez zen bakarrik aritu. Laguntzaileak ere izan zituen). Beskoitzeko herrian gorazarre bat egin zion Euskaltzaindiak 1971. urtean. Egileari eta haren lanei buruz berri franko da egun hartako hitzaldietan (Ikus *Euskera*, 1972, 127-154).

Bi *erraldi bakarti bezala azaltzen zaizkigu Detxepare eta Leizarraga XVI. mendean. Eta bion obra baliotsua izanarrenekin, hurrengo mendeetan baztertuta izan zen. Bata protestantea zelako eta besteak, ustez, lasaikeriari ateak zabaltzen zizkiolako, biak zokoratuak izan ziren. Detxepare-ren liburua, batez ere, betiko galtzeko zorian egon da. Ale bat bakarrik salbatu zen hondamenditik, eta horri eskerrak egin ahal izan dira gure mendeko birargitalpenak.

XVII. mendea

XVII. mendeak euskal literaturaren loraldi edo susperraldi dexente bat ezagutu zuen Ipar Euskal Herrian. Susperraldi honen ardatza Lapurdiko eskualdean kokatu behar da. Marinela herria dugu Lapurdi, itsas bazterreko probintzia. Eta garai hartan euskaldun arrantzaleek Terranovarainoko harat-hunatak egiten zituzten. Donibane Lohitzun eta Ziburu ziren Lapurdiko porturik handienak, eta hain zuzen, Donibaneko ingurua dugu literatura honen sorlekua eta zentrua.

Bertrand de Etxauz apezpikuak fraide komentu bat jarri zuen

Donibanen (1612), eta handik guti, laguntalde bat ikusten dugu, apaiz, fraide eta midiku batzuek osatua, eta horiek, batak bestea zirikatuz eta berotuz, euskeraz idaztera eta liburuak argitaratzera jartzen dira. Libururik gehienek erlijio gaiak erabiltzen dituzte. Bada haatik itsasoko nabigazioneaz eta *albaiteruen ofizioaz ere zerbait.

Maila behezagoko idazleen izenak ixilduz, baditugu bi guztiz aipagarri eta gogoangarriak: Etxeberri Ziburukoa eta Axular. Eta beste bi, gutiesteko ez direnak: Oihenart eta Tartas.

Etxeberri Ziburukoak hiru liburu utzi zizkigun, bertsotan eginak: *Manual Debozinezkoa*, *Noelak* (argitara berri da hau Donostian), eta *Elizara erabiltzeko liburua*. Orain bitxi iruditzen bazaigu ere, otoitzak eta Jainkoarekin egiteko solasak bertsotan ematen dizkigu Etxeberrik. Eta arrazoi hau ematen du hortarako: euskaldunek izugarrizko zaletasuna dutela bertsoetarako.

Beste izena *Axular* dugu, Sara-ko erretorea, Urdazubi-n jaioa, Salamancako Unibertsidadean goi mailako eskolak eginak (Etxeberri ere ez zen nornahi, "Doctor Theologus" deitzen bait diote bere lagunek).

Axular-ek *Gero* liburua eman zigun, euskeraz egundaino egin den libururik famatuena. 1643. urtean argitara zen. Arnasa handiko liburua, prosa ongi *trenpatua eta trebatua darabil. Bekatariak eta kristau nagiak Jainkoagana ekarri nahi ditu Axular-ek; eta hortarako direnak eta ez direnak aipatuko dizkizu, jakituria zabal eta harrigarri baten agiriak emanez. Nahiz eta liburua guztiz orijinala ez izan, euskaldunari begira eginak izan da. Euskeraren baliamentuak ongi ezagutzen ditu egileak, eta obra honetan argitara bezala eman ditu. Hildo sakona utziko du Axular-ek, batez ere Lapurdin. Beste nonbaiten mintzatu naiz luze Axular-ek, eta ez noa gauza berak berriz esatera (*Axular: Mendea, Gizona, Liburua*, Jakin, Arantzazu, 1972).

Ailande Oihenart zuberorria dugu mende hontako beste idazle landu bat. Gizon eskolatua, kulturaz jantzia, liburu jakintsuen egilea. Kondairagile eta jurista bezala baditu liburuak latinez eginak. Euskeraz, berriz, *Gaztaroko neurtitzak eta atsotitzak*. Oihenart-en euskera irakurtzean, bere sasoinetik kanpoan dabilen idazlea iruditzen zaizu, askotan: hain da garbizale eta purista! Aita Olabideren tankera hartzen zaiola esan du inoiz Mitxelena. Olerkari gisa, ordea, ez du benetazko poeta baten indar sarkor hori, Detxepare-k bezala.

Tartas-ek, azkenik, Behe Nafarroako euskeraz idatzi zuen. Haren liburuetan bada, bat, nahiko bitxia, baina bai orijinala eta interesgarria ere: *Onsa hiltzeko Bidia*, 1666. Darricarrère jaunak 1911. urtean, liburu honen bir-argitalpena egin zuen RIEVen; baina oraindik ez da aski istudiatua izan.

XVIII. mendea

XVIII. mendean ere Ipar Euskal Herriak idazle lerrokada eskaintzen digu, baina gehienetan itzulariak edo orijinalidade ttikikoak dira: *Xurio*, *Haraneder*, *Larregi*, *Baratziart*. Hizkuntza aldetik, ordea, balio handikoak dira idazle hauek ere.

Marinel herria zela Lapurdi esan dugu. Baina ekonomi aldetik halako *beheititze bat ezagutu zuen mende honetan, Terranovarako bidea ta abar itsi egin zitzaiolako. Literaturaren urritzea ere hortik etorri ote zen galdetzen du Lafitte-k.

Salvat Monho (1749-1821) apeza Erreboluzione Handiko nahasmenduek poeta bihurtu zuten. Haren poemak Lafitte-k eman dizkigu orain berriki (*Poèmes Basques de Salvat Monho*; Bayonne, 1972).

Etxeberri Sarakoa, Lapurdin jaio eta Gipuzkoan midiku bezala bizi izana, izango da beharbada mende hontako prosistarik handiena. Zoritxarrez, haren lanik gehienak ilunpetan egon dira,

Julio de Urquijo jaunak argitara zituen arte. Eta orain berriki Lur Editorialak zati hautatuak eman dizkigu.

Harriet-ek gramatika bat eman zigun euskaraz eta frantsesez konposatua, frantsesek euskaraz eta euskaldunek frantsesez ikas zezaten (1741).

* * *

Mende honen beronen azken aldera hemengo Euskal Herria (hego aldekoa esan nahi dut) bere lozorrotik esnatzen hasten da, Larramendiren eraginari eskerrak. Ilungune bat baino gehiago dago oraindik jesuita honen bizitzan. *Gigante frustrado* deitzen dio Tellechea Idigoras-ek (*Corografía*-ren edizio berrian, p. VIII). Salamancako Unibertsidadean irakasle izan zen zenbait urtez, baina bizitzako zatirik handiena Loiolako bakartadean eman zuen. Dohain handiak zituen, dudarik gabe, baina bai akatsak ere. Polemikari porrokatua, eztabaidan garaile ateratzeari begiratzen dio egiari baino gehiago, adarra jotzea gustatzen zaio. Dena dela, euskeraren alde jarri zituen bere dohain eta akatsok. Erderaz egindako bere obrekin (gramatika, hiztegia ta abar) gure gizon eskolatuen gogoia euskerarengana erakarri zuen.

Larramendi baino lehenago baditugu hemengo aldean atso-titz bilduma batzuk, kristau dotrina batzuk eta eliz liburu ttiki bat edo beste: *Kapanaga*, *Olaetxea*, *Ochoa de Arin*. *Mikoleta*-ren lantxoia ere hor da, baina hau XIX. mende hondarrean argitara zen. Orain, ordea, liburu mordo dexentea argitaratzen da (eta argitara gabe gelditzen dira beste batzuk, tarteko oztopoak ezin gaindituz). Aita *Kardaberaz*, *Mendiburu* eta *Ubillos* dira ezagunenak eta bai aipagarrienak ere. *Mendiburu*-k giputz-goinafarra erabiltzen du, eta *Kardaberaz*-ek sartalderunzko giputz suerte bat.

Sor Luisa de la Misericordia-ren izenaz ere atera zen olerki liburuxka bat. Larramendiren lekukotasunari eskerrak dakigu

orain *Peñafloridako kondea* dela beronen egilea. Beste teatro lan bat ere: *Borracho burlado*, jaun horrena da (erdizka bakarrik dago euskeraz). Eta teatroa aipatu dugunez gero, mende hontakoa da *Barrutia*, lan guztiz nabarmen baten egilea: *Acto para la Noche Buena*, baina ehun urte baino gehiago egon beharko du lotan lan honek ere. Hiru obra hauek (Sor Luisa, Barrutia, Borracho) Auspoan bir-argitara dira (Auspoa, 48).

XIX. mendea

XIX. mendean barrena Euskal Herriak, neke, burruka eta zoritxar askoren artean, euskera lantzen egin duen ahalegina ez da makala eta ez hutsa izan.

Ipar aldean hor dugu *Duhalde*-ren liburu mardul trinkoa (*Meditazioneak gei premiatsuen gainean*), mende hasierakoa. Erdi aldean, berriz, *Duvoisin*, Bonaparte Prinzipearen laguntzaileak, beste gauza askoren artean, *Laborantzako liburua* eta Biblia osoaren itzulpena egin zizkigun (Retana jauna ari da orain Biblia hau berriz argitaratzen). *Hiribarren*-ek *Euskaldunak* poema argitaratu zuen. *Daskonagerre*-k *Atheka gaitzeko oihartzunak* (elaberria). Eta azken aldera ezin utzizkoak dira *Arbelbide*, *Lapeyre*, *Lapitz* eta *Joannategi* prosista bikain-bikainak, eta *Elizanburu* eta *Adema* olerkariak. *Hiriart-Urruty* kazetolari bezala gailentzen da. Honen lanak ere, *Lafitte*-k bilduak, *Jakin*-ek argitaratu ditu.

Hego aldeko Euskal Herrian ere urrats handi bat egiten da mende honen aurreko aldean. Hor ditugu *Mogeldarrak* (hiru idazle, bat emakumezkoa): beste lanen artean, *Peru Abarka* eta *Baserritarraren etxeko eskola* dira orijinalenak. Hor dira, baita ere, *Añibarro*, *Iztueta* (Gipuzkoako dantzen biltzailea), *Iturriaga* (*ale-

gilari eta eskolarako gaien egilea). Sermoi bilduma bikainak eman zizkiguten *Agirre Asteasukoa-k*, *Gerriko-k*, *Astarloa-k*, *Fr. Bartolome-k* eta *Lizarraga Elkanokoa-k* (eta argitara gabe dira oraindik *Otaegi*, *Añibarro* eta *Zabala-renak*).

Mendearen erdi aldera aipagarri dira *Uriarte* (Bonaparte Prinzipearen laguntzailea), *Lardizabal*, *Azkue* (aita) eta *Bilintx* (olerkariak azkeneko bi hauek). Azken aldera, berriz, *Soroa* teatrogilea, *Arrese-Beitia* olerkaria, *Beobide*, ta abar. 1880. urte inguruan halako berbizkunde bat nabari da, *Euskalerrria* aldizkari-az, Euskal jaien antolatzeaz eta oinarriko obra on askoren argitaratzeaz. Azken aldera somatzen da Sabino Arana-ren astindua ere. Kontzientzia esnatze baf ekarriko du euskeraren alde. Damurik, indar honek, direzio on baten faltaz, itsu kolpe asko emango

XX. mendea

XX. mendean, Ipar Euskal Herrian, honako izen hauek dira aipagarri: *Barbier*, *Elissalde*, *Otxobi* (alegilaria), *Etxepare* jaun midikua (prosista) *Larzabal* (teatrogilea), *Iratzeder* (olerkari jainkotiarra) eta *Lafitte* (kazetalaria eta kritikalaria).

* * *

Hemengo aldean, berriz, *Domingo Agirre* eta *Etxeita* elaberriren egileak, *Kirikiño* eta *Urruzuno* ipuinlariak, *Lizardi*, *Lauaxeta*, *Orixe* eta *Salvatore Mitxelena* olerkariak. Lan galanta burutu dute, gainera, azterketari eta biltzaile bezala, *Azkue* eta *Urquijo-k*, *Altube* eta *Campion-ek*. Bilketa eta azterketa horien fruitua jaso du gaurko gizaldiak.

Agirre-ren elaberriak (*Kresala* eta *Garoa-k*) aparteko tokia irabazi dute euskaltzaleen estimazioan beren euskera txukun eta

ongi "zigortu"agatik. *Lizardi*-rekin, berriz euskal olerki lirikoak egundaino jo ez dituen gainak harrapatu ditu. *Orixé*, bai olerkari eta bai itzulari bezala ere, gailurtu da. *Euskaldunak* poemán, Euskal Herri zaharraren irudi bat utzi digu Orixek, pixka bat idealizatua beharbada, baina egian sendo oinarritua, halere. Domingo Agirrek bere *Garoa*-n berdintsu jokatu du.

Baina giza izpiritua ez dago behin ere *egoitza batetan (Axularrek esango zukeen bezala). Eta mugak jo direla uste duzunean, berehala hasten da gizona bide berrien bila. Hortaz ez dugu zer harriturik. Literatura guztietan ageri da lege hori. Eta gurean ez agertzea seinale txarra izango litzake.

Egungo egoera

Azken orduko izenak ematen ez gara hemen hasiko. Baina honako hau behintzat esan beharra dago: orain arte gorritu gabeko lurak urratzen ari dela euskera: pentsamenduzko gaiak, gai didaktikoak, irakaskintzakoak ta abar, geroago eta gehiago argitaratzen dira. Gizonak gaur dituen esakizun guztiak azaltzeko, tresna egoki bihurtu nahi da euskera. Gaurko editorialetarik ateratzen diren tituluak irakurri besterik ez dago.

Arestian esan dudán bezala, aurreko gizaldian egindako azterketen *mozkinak gure gizaldian jaso dira. Izan ere, hauxe izan zen Urquijo jaunaren kezka bizia: euskal idazlangintzarako tresna gertutzea; eta hori, hizkuntzaren oinarri, iturri eta tradizioan bilatu zuen. Hortarako zen *Riev* delako aldizkaria. Hortarako eman zituen argitara idazle klasikoén lanak. Hortarako bildu zuen euskeraz joan mendeetan edozein euskalkitan argitara diren liburu ttiki eta handi gehienen liburutegi joria. Azkue dugu beste biltzaile neka-ezina (herriaren ahotik batez ere bildu zuen honek). Eta herriko euskeraren dohainak eta izaera aztertzen, Sebero Altubek egin du lana gogotik. Horregatik, jaun horiekin zordun garela aitort-

tu beharra dago. Hobeki ezagutzen dugu gaur euskera aurreko gizaldian baino (saiets edo alderdi batzuk behintzat), baina hori bera ere aurrekoei zor diegu. Tresna, berriz, ibiliaren ibiliz asko findu, trebatu eta gaitu da. Gerra aurreko "Argia" eta oraingo "Zeruko Argia" bata besteaz elkar jo besterik ez dago. Orain euskeraz erabiltzen den tematika, ordukoa baino askoz zabalagoa da. Purismoak euskerari jarri zion "corsé" horrengatik izango zen, beharbada, baina alde ederra dela ordutik honera ezin uka daiteke.

Euskal liburuak asko ugaritu dira azken urteotan. Zazpi egunetik zazpi egunera bat agertzen omen da, batez beste. Kalitateari begiratu, denak ez dira maila berean jartzekoak, bistan da. Elaberritan eskasago gabilta, saiakeratan aberatsago. Badira gauz politika, sozial, filosofi edo linguistika gaiak azaltzen dituzten liburuak, eta hizkuntzari ia ohartu ere gabe irakurtzen dituzunak. Hortan urrats handia egin da.

Euskaltzaindia

Bukatzeko, Euskaltzaindiaren egitekoaz hitzerdi bat esango dut. Euskera gauzetan gidari eta zaindari izateko Euskaltzaindia sortu zen. Iritzi, joera eta kolore guztietakoak daude bertan. Baina bidea erakusteko betebeharrari ezin dio uko egin. Gidari kargu hau betetzekoan, ordea, pixka bat atzetik ibili beharra daduka sarritan. Hau da: epe bat hartu behar izaten duela bere hitza esan baino lehen.

Aranistek sortutako sasi hitzen eta berrikerien aroa zenean, Euskaltzaindiak ez zuen behingoan bide hori ez onartu eta ez galerazi. Bide bat zen, esperimendu bat, alegia. Eta epea behar zen, iritzi ongi heldutako bat izan arte. Denborak erakutsi du hortik ez goazela inora. Eta orduan mintzatu zen Euskaltzaindia.

Gero besteen bolada etorri da: erderatiko hitzez jositako euskera darabiltenena. Eta batzuek galdetzen dute: Zergatik ez du

hori kondenatzen Euskaltzaindiak? Baina hori ere esperimentu bat da. Sail berriak urratzen dabil hizkuntza, eta aurretik ezin jakin daiteke, askotan, nondik jo behar den. Berriz ere lehengo jokaera hartu du Euskaltzaindiak: ez onetsi eta ez gaitzetsi, oraingoz behintzat.

Egia da 1959. urtean agiri bat eman zuela euskal hitzei buruz. Baina horrek ez du erdalzaleen joera onesten. Beharrezkoa zen agiri hura garbizaleen gehiegikerietarik hizkuntza begiratzeko, eta epe luze baten ondoren, gauza aski heldua eta *umoa zegoenean, eman zen.

Berdintsu gertatu da euskera idatziaren batasunaz ere. Batasun hortarako bide bat erakutsi zezala eskatu zitzaion Euskaltzaindiari, beronen sorrera egunean berean. Eta berrogetamar urte-tako epea hartu du erantzuteko. Baina azkenean, eskola premiek eta egungo idatz premiek erantzun hori gehiago ez luzatzea eskatzen zuten. Eta Euskaltzaindiak, *aztamu askoren ondoan, saio eta azterketa askoren ondoan, agiri bat eman zuen 1968. urtean, batasunerako bide hori proposatuz. Euskaldun guztioi euskalki jakin bat har arazitzea ez, baina guztiona dena, euskalki guztien *guna, euskera orokarra, oinarritzat hartzea. Hau izan da Euskaltzaindiak hautatu duen formula, bidea.

Euskaltzaindiak bidea erakutsi du, bada. Berak ez du inor behartzen, baina gidari izateko duen eginbidea ere ez daduka salgai. Badakigu Euskaltzaindiaren bide honi kontra handia egiten diola gaur zenbaitek, baina beste bide hobeago bat eskaintzen ez duten bitartean, horri lotuko zaio Euskal Herria, segurki.

Gauza hauetan tensioak eta eztabaidak egotea, derrigorrezkoa da. Baina horien artean eta horiek gora-behera, bere bete-beharra bete behar du Euskaltzaindiak, bide erakusle eta gidari izango bada.